

הנביא האחרון של יהדות מזרח אירופה

לרגל 150 שנים להולדתו של ר' הלל צייטלין הי"ד

תולדות חייו של אדם שירי, "תולדות נשמה אחת" (כשם הביוגרפיה שכתב תלמידו, הרב ש"ב אורבאך), נישאות כשירה בפי מעריציו.

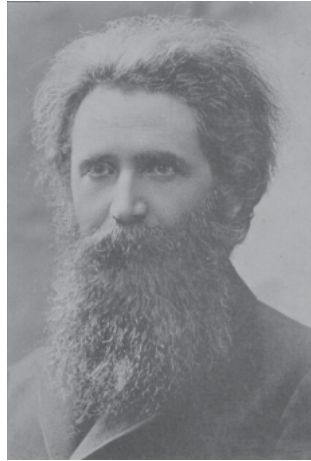
ר' הלל צייטלין נולד בעיירה קורמה שברוסיה הלבנה, בד' בסיוון תרל"א (1871), לאביו החסיד הלמדן והסוחר, ר' אהרן אלחנן, ולאימו שהייתה לו "חלום שירה וחסידות" ("קצור תולדותי"). כילד נודע בסביבתו כעילוי שאינו שוכח דבר ממשנתו. כבן שלוש עשרה הקשיב לדרושי חסידות חב"דיים מאת האדמו"ר מרצי'צה, ר' שלום דובער שניאורסון, והללו פעלו עליו פעולה רוחנית פנימית. דבוק היה אז באין-סוף באקסטזה דתית פלאית, כאחד הצדיקים. עם התבגרותו חלף מצב זה. המכשג של עם ספרות ההשכלה וביקורת המקרא חולל בנפשו משבר רוחני עמוק - משבר שנרפא רק כעבור כעשרים וחמש שנים, בימי מלחמת העולם הראשונה.

בהיותו כבן חמש עשרה ירד אביו מנכסיו ונפטר. הלל הצעיר נאלץ לצאת את ביתו ולבקש פרנסה. כשבע שנים נדד בעיירות "תחום המושב" הרוסי, כשהוא מתפרנס בדוחק מהוראת נערים. בשנים אלה הרחיב והעמיק את השכלתו הכללית בספרי פילוסופיה כללית ויהודית ובספרות רוסית. נראה שהפסימיות שליוותה את כתיבתו לאורך השנים עוצבה בשנות מחסור ונדודים אלה.

בשנת תרנ"ח (1898) נשא לאשה את אסתר קונין ועבר לגור בהומל. שם התחבר לאורי ניסן גנסיין, יוסף חיים ברנר ושלום סנדר באום. עם רעיו אלה, הסופרים לעתיד, התעמק במשנתו של פרידריך ניטשה. לפרקים התפרנס מהוראה באחוות הברון גינצבורג. אחד מתלמידיו באותם הימים היה מפקד הפלמ"ח לימים, יצחק לנדוברג-שדה, המתאר את מורו בהערצה בספרו 'הפנקס פתוח'. בשנים ההן גמלה בליבו ההחלטה להיות לסופר. צייטלין עמד בקשרי מכתבים עם אחד העם, אשר כיון אותו מבחינה ספרותית. חיבורו הראשון התפרסם בהמשכים ב'השלח'

"אנוכי ראיתי אותו". תמונתו הידועה של הרצל במרפסת מלון שלושת המלכים בבזל צולמה בידי אפרים משה ליליין בימי הקונגרס הציוני החמישי, 1901.

בכותרת "הטוב והרע ע"פ השקפת חכמי ישראל וחכמי העמים" והיה לספרו הראשון. חיבור זה עשה רושם רב והכתיר אותו כסופר עברי חשוב.

"אפל דרכי - ואפלים דרכי עמי".
הלל צייטלין בגלויה בהוצאת
'יהודיה' וורשה, על בסיס צילום
מ-1905.

צייטלין היה מעורב בפעילות ציונית בהומל, ואף נבחר לצייר לקונגרס הציוני החמישי, שהתקיים בבזל בחורף תרס"ב (דצמבר 1901). קונגרס זה עמד בסימן הקמת הקרן הקיימת, וגם בסימנה של שאלת ה"קולטורה": האם ועד כמה צריכה

התנועה הציונית לעסוק בבנייתה של תרבות יהודית חדשה. קבוצה דומיננטית של צירים מרוסיה התארגנה תחת השם 'הפרקציה הדמוקרטית', וביקשה לדחוף שינוי זה בניגוד לעמדתו של הרצל, ושל חבריו מבין הרבנים, שחששו מפני הפיכת התנועה לסוכן חילון ומיצירת קרע עם החוגים הדתיים במזרח אירופה.

מבחינה רוחנית נמצא צייטלין באותן שנים בחיפוש צורב וכואב אחר אותה אמת עמוקה שנתגלתה לו פעם. עדויות מגלות כי גם בשנים אלו שמר מצוות, אך היה ספקן ומבקש ואינו מוצא. האמונה לא התיישבה על ליבו באותן השנים.

בשנים שלאחר מכן, לאורך העשור הראשון של המאה העשרים, חל שינוי בגישתו של צייטלין לציונות. מראשית פעילותו הציבורית, העסיק אותו יותר מכול מצבם החומרי הנורא של יהודי מזרח אירופה, והוא רצה לפנות בכתיבתו דווקא אליהם. הוא החל נוטש את פעילותו הציונות ובשנת תרס"ז (1907) עבר לוורשה, הכרך הגדול, והצטרף למערכת העיתון היידישאי רב ההשפעה 'דער מאמענט'. בעשור זה החל שב אט אט לאמונת אבותיו וחזר להגות בתורה, ובעיקר בחסידות ובקבלה.

בפרט השיבו את ר' הלל לעולמו הפנימי הישן, ולאמונתו הגדולה באלוהים, ימי מלחמת העולם הראשונה. הוא מתאר תקופה זו כתקופה של דבקות דתית עמוקה והתעוררות רוחנית אשר באה לידי ביטוי בתפילות רבות, בחזיונות רוחניים ובציפייה למשיח. מאז החל לכתוב מאמרים רבים בנושאי יהדות בעיתוני התקופה והמשיך להגיב על עניני הזמן, עד שהיה לאחד מראשי המדברים ביהדות פולין.

בשנת תרפ"ה (1925) ביקר בארץ ישראל כאורח הקרן הקיימת בטקס הקמת האוניברסיטה העברית בהר הצופים. הוא נפגש אז עם הרב קוק, שעמו היה בקשר זה מכבר, וכן עם ר' יוסף חיים זוננפלד ועם אחד העם, שהיה אז תושב תל-אביב וכבר נחלש וזקן. בשני העשורים האחרונים לחייו התאמץ ר' הלל לפעול פעולות רוחניות לקידום הגאולה, על ידי הקמת אגודות יחידים שיפעלו פעולה רוחנית כמותו, בכוננות וייחודים. הוא פרסם כמה ספרים חשובים על התקופה ('דממה וקול', 'ספרן של יחידים' ועוד) ובהם ביטא את מחשבותיו העמוקות על העת המיוחדת שבה עם ישראל חוזר לארץ אבותיו, כשבמזרח אירופה ממשיכה להתקיים יהדות גדולה בת מיליוני אדם המתמודדת עם רוחות רעות המגיעות אליה מן "החיה הצהובה" (כינויו לגרמניה) ממערב.

כמה חודשים לפני השואה חזה צייטלין בפני שומעי לקחו כי אסון נורא יבוא על יהדות אירופה. בשלוש שנות המלחמה הראשונות ביתו של צייטלין בוורשה נמצא בתחומי הגטו ור' הלל הזקן עבר בו תלאות וסבל רב. בערב ראש השנה תש"ג, ספטמבר 1942, נשלח לטרבלינקה - ולפי עדויות אחרות נרצח עוד בגטו, ברחבת המשלוחים, האומשלגפלאץ. בנו אהרן שמע מפי עדים כי אביו היה עטוף תלית ובידו ספר הזוהר. מותו הכה בהלם את היישוב בארץ ולזכרו יצא מייד "ספר צייטלין", בשנת תש"ד.

כתביו של ר' הלל צייטלין רבים מספור. הוא פרסם אלפי פריטים בבמות שונות ורובם הגדול אינו מוכר לציבור. ארבעה כרכים מכתביו יצאו בארץ בין השנים תשכ"ה-תש"ס, ובשנים האחרונות ראו אור עוד כמה כרכים העוסקים בחסידות ובהם חומר חדש. פרופ' יונתן מאיר עתיד לפרסם ארבעה כרכים עבים ובהם כתבים רבים שלו שטרם נדפסו. כשישים מאמרים שפרסם בשנות השלושים בעיתון הציוני 'בדרך' עתידים להתפרסם בחודשים הקרובים בספר הנערך על ידי.

המאמר שלפנינו נדפס בספר 'מחשבה ושירה' כרך ב', שהוא הכרך השלישי והאחרון בסדרת "כתבים נבחרים" של צייטלין, שראתה אור בהוצאת 'תושיה' בוורשה בתרע"א-תרע"ב. יש בו "רשמים סובייקטיביים" מהקונגרס הציוני החמישי שבו כאמור השתתף כציר. ליבו של המאמר לדעתי הוא האכזבה העמוקה של מחברו מרמתם הרוחנית של פעילי הציונות. הוא קיווה לראות בהם "אש קדושה", "אש להבה", ולמצוא ביניהם אנשים נעלים ומבשרי ישועה, אך תחת זאת מצא רק "יובש, רפיון, צמצום וקטנות". כישרונו הספרותי של ר' הלל מתבטא במאמר זה בייחוד בתארו את רגעי עמידתו על הגשר שעל נהר הריין,

העובר בבזל. הוא מדמה את עמידתו על הגשר, המובילו מכאן לשם, לעם היהודי כולו הנמצא על גשר ואינו יודע לאן תוביל אותו הדרך.

זוכים אנו לקרוא ב"מן הצד" התרשמות בלתי אמצעית מהרצל. יחסו של צייטלין למנהיג הציונות היה הערצה מפוכחת. הוא מתאר מקרוב את דמותו, בלי לייפות תכונות שליליות שראה בו, אך מעל לכול עומדת הערצתו לאיש, שבאה לידי ביטוי אפילו בתארו את הליכתו ואת תווי גופו.

דבריו של צייטלין עצמו כציר בקונגרס, המובאים בקצרה בסעיף יג של המאמר, הם תמצית השקפתו הציונית. כל חייו ראה את הצורך הדחוף במציאת פתרון ליהודים החיים במזרח אירופה בתנאים חומריים ונפשיים קשים. טענתו היא כי "באין עם - אין ארץ", ולכן על הציונות לדאוג קודם כול לעם היהודי הקיים, ולא לחלום חלומות רחוקים על עתיד האומה בארץ ישראל. "עד שתהיה לנו ארץ, יגווע הרוב הגדול ממנו מאין אונים". מסיבה זו תמך ברעיון אוגנדה. גם סופה של הרשימה שלפנינו הוא מעין תמונת מצב עגומה, קינה של מפנה המאה על עם הקורס תחת דלותו ומשווע לעזרה.

בסוגיית אוגנדה, ההיסטוריה מראה כי ציוני ציון הם שצדקו. לפחות באשר לבניין: הריכוז הקטן של יהודים בארץ ישראל החרבה היה למרכז היהודי הגדול והחשוב ביותר מאז חורבן בית שני. אולם האם צדקו גם באשר לחורבן? האם ניתן לומר שצייטלין טעה בהעדיפו את העם היהודי על פני הארץ השוממה? השואה האיומה ניחתה על מיליוני יהודי אירופה, שנלכדו ביבשת הזאת לאין מוצא. בשואה זו נספה גם ר' הלל, נאמן עד הרגע האחרון לאמונתו באלוהים חיים, בגאולה ובמשיח.

אליחן אמיתי

אליחן אמיתי הוא עובד סוציאלי קליני ותלמיד לתואר שלישי בתחום. הוא עוסק בהוצאה לאור של כרך חדש מכתבי צייטלין.

מן הצד

(זיכרונות ורשמים)

הרשימות האלה רשמתי לעצמי בשובי מן הקונגרס הציוני החמישי. חותם סובייקטיבי מיוחד טבוע עליהן, ואולם דווקא האמת שהאדם אומרה לעצמו מועילה גם לאחרים. לא הוצאתיו לאור עד עתה, מפני שעל פי צורתו ותוכנו אפשר רק היה להוציאו באורגן חופשי.

אורגן: גוף. כאן – כלי ביטוי,
במה.

.א

מעולם לא חשבתי את עצמי לעסקן. אין בי אף מידה אחת מן המידות הנחוצות לאיש כזה. אין בי הזריוזות, המהירות והחריצות הנחוצות לאיש שנוטל חלק בתנועה ציבורית. מסתכל הנני יותר מדאי, חושב יותר מדאי, דורש יותר מדאי.

ואולם יש עיתים שונות ומצבים שונים ומשונים בעולם.

יש אשר זרם החיים הודף את כל אשר יפגוש על דרכו. יש אשר איתני עולם שואגים בחוזקה, וכוחות שונים ומשונים מתפרצים מתחום החיים ודוחפים וסוחבים את הכול. יש אשר רוחות חזקות הומות ורועשות. ואין כוח בעולם שיוכל לעמוד בפני התנועות הציבוריות.

ואולם יש אשר רוח מרום וקודש ילך אט, ילחש דבר מה, יזכור דבר מה. כמו ירא הוא ומתבייש, ידבר תחנונים, יעורר רחמים.

והרוח הזו המהלך אט דופק על לב אנשים אשר לא בין העסקנים חלקם, כמו ירא הוא את האנשים ההומים והרועשים כי לא יבינו לו או לא ישמעו לו או לא יפתחו לו.

יש בכוח אנשים שכמוני לעמוד לפעמים בפני הרוחות שאינן מצויות ולומר להן: הרפוי!

לא מפני רוב כוח שבנו, כי אם מפני הבנת עצמנו, מפני הכרת ערכנו, יודעים אנחנו שאין אנו עסקנים ושכוחותינו מוגבלים, והננו אומרים לעצמנו: "שב אל תעשה עדיף".

ואולם אין בכוחנו לעמוד בפני הרוח אשר כמו מעולם אחר הוא בא

אלינו. אם ביכולתנו לעמוד לפעמים בפני הרוח המדבר רַתת, הנה אין בכוחנו לעמוד בפני הרוח אשר את לבבנו ייקח שבי. ובגעת בי הרוח הזה, אז ילחש לי: עמך נפוץ כצאן על ההרים!

וילחש לי: יתום, יתום עלוב הוא עמך!

וילחש לי: אין דורש לעמך!

ב.

ובהישבר בי ליבי למראה עוני בני עמי וגורלם המר, יש אשר אקח גם אני את מקלי ותרמילי והגני נוסע בתוך יתר הנוסעים להתייעץ על דבר עתידות עמנו.

יודע אנוכי כי אינני איש מעשה ואינני מן התקיפים בדעתם ואין בכוחי לכוף על אחרים הר כגיגית לומר: קבלו דעתי; יודע אנוכי את כל מגרעותי, ובכל זה הגני נוסע.

אינני יכול לשבת בביתי ספון, בשעה שמתאספים ומתייעצים על עתידות עמנו, על תקוותיו היותר גדולות ועל שאיפותיו היותר נשגבות. אינני יכול להירגע, בראותי מדברים ומתווכחים על עניינים הנוגעים לעצם קיומו של עמנו.

יודע אנוכי מראש כי האספה תיתן לי רק מחלת לב ודאבון נפש; יודע אנוכי כי תוסיף מכאוב על מכאובי הרבים ותוסיף לדכא את ליבי הנשבר ותמרר את רוחי ותרעיל את רגעי חיי.

יודע אנוכי הכול מראש – ובכל זה כמו איזו מסכה נסוכה על כל המעשים העתידיים; נדמה כי צפון איזה דבר בחיק העתיד, כי לא הכול אבד, כי עוד לא ירחק היום וכי קרוב קרוב הוא.

בעומק הלב יודע אנוכי כי אין הדבר כן; בעומק הלב יודע אנוכי כי סוף סוף כל מעשינו תוהו ובוהו, אבל איזה קרום פרוש על הכול, האהבה לוחשת את שלה, הרחמים לוחשים את שלהם, חפץ החיים לוחש את שלו.

ומכל אלה יוצאת איזו אילוזיה יפה, איזה דמיון מתעה, איזה משגה משונה.

ובכן הגני נוסע.

ג.

עברתי דרך וורשא. סרתי במקרה לבית הוצאת ספרים עברים ידועה. פגשתי שם את "אחד העם" ואת דוד פֵּ. .

הגדתי ל"אחד העם" מטרת נסיעתי. דיברנו על דבר ה"קולטורה". אחד העם מטיל ספק בזה, בדרכו.

– ומה יהיה אם יבחרו קומיסיה והקומיסיה לא תעשה דבר? הכול יישאר על הנייר.

דיברתי עם פֵּ. . הגדתי לו כי הנני נוסע בתור "ציר". צחוק קל מר ומכאיב ומשפיל עבר מבלי משים על פתחי פיו.

אנוכי רואה ונבהל.

כעסתי מאוד על אחד העם ועל פֵּ. . גם יחד. אסור לאדם להתייחס לעניינים ידועים באופן כזה! אסור בכל אופן! צעק ליבי.

מחויב אדם לכבד גם שגיאותיהם של אחרים. מחויב אדם לכבד אמונתם של אחרים ואפילו אמונת הבל של אחרים. אפשר לאדם לכעוס ולהתמרמר, אפשר לו ללעוג ולהוכיח, אבל אסור לו להכעיס ולהשפיל. אי אפשר לאדם להביט מגבוה על חלום גדול ונשגב של אחרים.

התייחסותם של אחד העם ושל פֵּ. . אל כל המעשה הנעשה הזכירה אותי סגנון השאלה: "מה העבודה הזאת לכם?"

ואולם בעת הקונגרס ולאחריו, בשעה שעלה על ליבי הצחוק הקל של פֵּ. ., בשעה שנזכרתי כמה מן המרירות האמיתית הייתה בו, יש אשר סלחתי לו גם חלול הקודש שבו.

ד.

באתי לבזיליה ביום השני מימי הקונגרס. סרתי אל אולם הקונגרס. בני אדם הומים, אצים ורועשים, משיחים ומדברים, שוחקים וצוהלים, כותבים ומוחקים, משנים מקומותיהם ועוברים מפינה לפינה.

העיפותי עיני בקהל רב-הצבעים אשר באולם. דימיתי למצוא את הנקודה אשר אליה ישאפו כולם, את הכוונה העיקרית, את הרעיון האחר אשר יחשבו כולם ואשר יראה ממבטי עיניהם ועל כל תנועות גופם – ולא מצאתי.

דוד פֵּ. .: הסופר, המתרגם, העורך והפובליציסט דוד פרישמן.

הקולטורה: הוויכוח בתנועה הציונית על שאלת התרבות, ובכלל זה יחסה של הציונות לדת, אופי החינוך הציוני, הצורך בייזום תרבות לאומית חילונית ועוד. ראו למשל: עשהאל אבלמן, "על דבר הקולטורה", סגולה 16, 2011.

בזיליה: העיר בֵּן.

ואומנם מה שלא ביקשתי – מצאתי.

הרגשתי התייחסות משונה של ציר אחד למשנהו. התייחסות מוורה מאוד מאוד. על פני על הצירים קראתי חשד.

במקום האמון אשר ירחש לב בן דעה אחת למשנהו, הרגשתי תכף מין הבטה של כעס ובוז, קפדנות ורתחנות, ולפעמים גם שנאה כבושה ומשטמה.

ועל ליבי עולות המליצות שאני קורא תמיד על דבר הקונגרס המאחד את ההפכים, על דבר הרעיון הצייוני המקרב רחוקים, על דבר האידיאה היפה המכנסת אהבה ומרבה שלום וכו' וכו' – היש מעין כל אלה פה באולם?...

ואנוכי העני ידעתי אז רק מעט על דבר סכסוכי הפרקציה ואויביה ועל דבר מחלוקת הדעות העצומה לפני הקונגרס.

ואומנם גם עתה, אחרי דעתי את כל אלה, עדיין אינני מבין מה טיבה של התייחסות משונה כזו של זה לזה. מלחמת הדעות – טוב הדבר! אבל בוז וחשד למה?

יכול אני להבין שנאה ומשטמה, אבל החשד המיוחד מאין הוא בא?

ומר מזה עוד שהחשד הזה שהרגשתי הוא חשד של אנשים קהי-השכל והרגש בייחוסם לאנשים משכילים ומרגישים, מעין קנאתם של עמי הארץ בתלמידי חכמים.

בכל אשר פניתי ראיתי מבטים קהים, "בת-צחוק חמוצה" כמו שאומר הרוסי, פנים מפיקות טיפשות, אנשים כועסים ומתנפחים.

כי אומנם יש בנו מפלגה אחת משכבר הימים אשר לקחה לה את הצייוניות בחכירה, ובניה מקצרים אותה, מצמצמים אותה ומכווצים אותה על פי דרכם, וכשאחרים חפצים להרחיבה, להאדירה ולהרימה, הם מתמלאים כעס עד לאין קץ.

כל המגלה פנים אחרות בצייוניות הרי הוא בעיניהם כגזול ירושת אבותיהם.

חוששים הם האנשים האלה מאוד פן יחדל ההמון לכבדם, להוקירם ולראות בהם גואלים ומצילים, מגינים וגדולים.

"כל זה היה מעורר לעג, לולא היה מכאיב ביותר".

האם לא הצחוק הוא לראות אנשים שחזות פניהם מעידה בהם

הפרקציה: פרקציה היא סיעה. הכוונה כאן ל"פרקציה הדמוקרטית", בהנהגת חיים ויצמן, אחד העם ואחרים, שהתנגדה לדגש המדיני של הרצל ודרשה שהתנועה הצייונית תקדם גם ענייני "קולטורה" ותנקוט בהם עמדה

"כל זה..." – משפט הלקוח מסיום שיר של המשורר הרוסי הנודע אלכסנדר לרמונטוב, השיר "אל א' או' סמירנובה".

שלא נוצרו כי אם למכור דגים מלוחים, אנשים שמעולם לא הבינו ולא הרגישו מה טיבה של אידיאה, אנשים שלא קראו מימיהם רק חוברות קטנות אחדות על דבר הציוניות, רצים אנה ואנה, מתהוללים, משתוללים, מריבים, מתווכחים, מדברים רמות רמות על דבר הקולטורה ונגד הקולטורה, מחווים דעת בפוליטיקה, מתבוננים בעומק שיטתו הפוליטית של הרצל, מחרפים את המינים שבציונים, מקנאים קנאת הרבנים, קנאת הדת, קנאת הד"ר הרצל וכדומה, כדומה.

תמה אני אם יש קומדיה יותר מעוררת שחוק מזו.

ואולם הקומדיה מתהפכת תכף לטרגדיה איומה בעינינו, בווכרנו כי פה מדברים על דבר גאולת עם שלם, על דבר תחייתו של עם שלם, על דבר עתידותו של עם שלם וגורלו...

ה.

ואולם הס כל בשר – מקס נורדוי עולה על הבמה!

מקס נורדוי מדבר ופיו באמת מפיק מרגליות.

חודר הוא לתוך חיינו החשכים והאפלים.

מגלה היא את פצעינו היותר גדולים.

מקס נורדוי מדבר ומתאר בשתי מילים את מצבנו המר והנמהר. ה"לופט-מענש" וה"בעטעל סטודענט" – אלה הם הטיפוסים היותר רגילים אצלנו. הסטודנטים שבאותו מעמד מרעימים פנים, רוגזים ומתקצפים, ואולם הדברים אמיתיים. בנוגע אל ה"בעטעל סטודענט", כמו שהם אמיתיים בנוגע ל"לופט-מענש".

מקס נורדוי מדבר והכול מטים אוזניהם כאפרכסת. ואולם מרגיש אנוכי ויודע שהכול שומעים מפני שמקס נורדוי מדבר, ולא מפני שהדברים מצד עצמם לוקחים את ליבם.

לתהילות ולתשבחות ולמחיאת כפיים אין קץ.

ואולם אחר כל השאון ואחרי כל התהילות והתשבחות, בעת ההפסקה שמת ליבי אל מה שיאמרו הבריות, ולאוזניי הגיעו תמיד המילים: "אבל מה כל זה לציוניות?" – "לא נוכל עשות מאומה" – "הדברים ישנים" – "בקונגרסים הראשונים היטיב לדבר מעתה", וכדומה.

ואולם השערתי כי רוב השומעים הקשיבו לדברי מקס נורדוי רק מפני שמקס נורדוי מדבר, ולא מפני שהם שמים לב לעצם הדברים, התאמתה

מקס נורדוי: ובכתיב המקובל
כיום נורדאו, או סגן נשיא
הקונגרס הציוני, שותפו של
הרצל לציונות המדינית.

לופט מענש: איש אוויר,
ספקולנט: בעטעל סטודענט:
סטודנט קבצן.

אצלי בייחוד בעת שדיבר ד"ר ירמיהס על המצב הגופני של היהודים.
 ד"ר ירמיהס איננו דברן, ואולם הוא בא ומספרים בידו המוכיחים
 באותות ובמופתים שהגוף העברי הולך ופוחת, הולך וחלש משנה
 לשנה והוא יורד באופן נורא מאוד!
 ד"ר ירמיהס מדבר וחלק גדול מן הצירים משוטטים אנה ואנה והולכים
 להם והנשארים אינם מקשיבים כלל וכלל.
 גואלי ישראל! מדברים לכם על הגוף העברי ההולך ונדפה, נחלש
 ונרפה, ואתם נשמטים אחד אחד?
 הוי גואלי ישראל!...

בשעה שדיבר מרטין בובר על האמנות העברית, אף על פי שרבים
 לא הסכימו לדבריו, בכל זה הקשיבו להם מפני שהמליצות היו יפות,
 ואולם ד"ר ירמיהס דיבר מה שדיבר בלא כל מליצות ומה להם לצירים
 לשמוע את הפקטים המרים על הגוף העברי ההולך וגווע?
 קראו עוד מאמרים אחדים, ואולם יום השבת בא.
 סוגרים את הקונגרס.

1.

הקונגרס סגור. הצירים נשמטים חבורות חבורות. פגשתי בד"ר ויצמן,
 באינז'נר טמקין ועוד. נזדמנתי עמהם לפונדק אחד. הייתי בן-לוויה
 לטמקין, ועל כן הלכתי עמו יחד למקום משכנו של כהן-ברנשטיין
 כהן-ברנשטיין שוחח עם רעו טמקין על דבר כל הנעשה עמו בכל עת
 הוויכוחים שלפני הקונגרס. והוא מספר לטמקין את כל התלאה אשר
 מצאתו, את כל המצוקות אשר הציקו לו ידידיו המורשים, את כל
 המכאובים אשר הסבו לו.
 מספר ובוכה כמעט כילד קטן.

הוא מספר ומספר, ואנוכי מבין את כל מה שפעלו ועשו מיני המשמרים
 השונים ומגיני הציונות, מבין אנוכי את כל מה שגרמו לאיש היקר הזה.
 נפתולי אלוהים נפתלו כל מיני המשמרים לכהן-ברנשטיין וגם יכלו לו.
 נהרס מרכז הפוסטי. ובכן, שישו ושמחו, משמרים! ושישו ושמחו גם
 כל מיני עסקנים! אין מי שיבקר את מעשיכם ומפעליכם!...

ד"ר ירמיהס: ד"ר קארל
 ירמיהס (Jeremias), מייסד
 האגודה הציונית בפוזנן.

אינז'נר טמקין: זאב טיומקין,
 מנהיג ציוני בולט מקרב יהדות
 רוסיה, מהנדס בהשכלתו.

כהן-ברנשטיין: יעקב ברנשטיין-
 כהן, רופא, ממנהיגי ציוני רוסיה
 ומראשי הסיעה הדמוקרטית,
 שהתנגדה להרצל.

המשמרים: ככל הנראה, שומרי
 המסורת.

מרכז הפוסטי: 'לשכת הדואר',
 גוף שהקימו ציוני רוסיה אחרי
 הקונגרס הראשון למטרות
 הפצת הציונות. בראש הלשכה
 עמד ברנשטיין-כהן. הלשכה,
 שהרצל ראה בה גורם חתרני,
 בוטלה במוצאי הקונגרס
 החמישי.

הפרקציה העממית: הפרקציה הדמוקרטית.

ביגיעה מעטה נכנסתי אל בית היאסף חברי הפרקציה העממית. האספה הייתה בליל השבת. הוויכוחים והמחלוקות שבין חברי הפרקציה אינם עושים רושם טוב. בני הפרקציה עושים רושם של אנשים לומדים, מפלפלים, מתווכחים, ידענים. מדייקים הם ומפלפלים בלי קץ על כל תג ותג, מריבים על כל דבר קטן שבקטנים, מרבים בפרגראפים ובחילוקי פרגראפים וכו' וכו'...

ז'רגונית: בידיש. "הם מפלפלים בספרי ההשכלה שלהם (ביכער) כמו שאבותיהם התפללו ברמב"ם".

ד"ר כהן-ברנשטין, כשרצה להלל את צעירי ציון, אמר ז'רגונית: "זיי קוועטשין די ביכער ווי זייערע עלטערין דעם רמב"ם"... ד"ר כהן-ברנשטין רצה להללם בזה, ואולם אין בזה כל שבח. אדרבה! זוהי רעה חולי בעמנו שגם הטובים שבנו באים בכל רגע ורגע וספריהם בידם, באים בכל רגע ורגע ו"פשטליך" עמהם.

פשטליך: ביאורים, חידושים (לשון ריבוי יידיש של 'פשט').

ואחרי כל אלה יודע אנוכי שהצעירים האלה טובים שבעתים ושבע מן כל אלה ה"בעלי בתים" שהקלו בכבודם, פָּזוּ להם, לעגו להם וחירפום בכל מיני חרפות.

יודע אנוכי שטובה ציפורנם של אלו מְכַרְסֵם של כל מיני הכתבנים והנרגנים השונים שהעלילו עליהם כל מיני עלילות משונות.

יודע אנוכי כי הם הציונים היותר טובים והיותר נבחרים, כי יש בהם הרבה מלומדים, בעלי כישרון, סופרים מצוינים, וכדומה.

יודע אנוכי כל זאת. ובכל זאת אשר עם לבבי לא אכחד, כי גם בהם לא ראיתי את האש הקדושה, את ההתלהבות וההתמכרות הנשגבה. על הכול טבוע חותם של יובש ורפיון, צמצום וקטנות.

וחפץ הייתי לראות בכם, אחיי הצעירים, אנשים אחרים לגמרי. חפץ הייתי לראות בכם אש להבה, ולא רק שתהיו אנשים העומדים גבוה מכל מיני בעלי-בתים שבציוניות, כי אם גם שתהיו נעלים ונשגבים מהם עד אין קץ. חפץ הייתי לראות בכם את מבשרי הדרור, משמיעי הישועה!

Zunge seiner mit euch der ,beitz der doch ist Wo"
"lecke

"Kohle und Glut ist Gerechte der Aber"...

ציטטה מדברי ניטשה בהקדמתו ל'כה אמר זרתוסטרא'. בעברית (בתרגום ישראל אלדד): "היכן הברק אשר בלשונו ילקקכם?"; "ההלא הצדק גחלים הוא ויקוד!"

ח.

יום השבת בבוקר. המשמרים השונים הלכו לבית הכנסת. הבינונים הלכו לבית-המשתה השונים. הצעירים התאספו לדרוש, להתוכח ולפלפל.

ורק אני העני הולך לבדי ותועה ברחובות עיר בזיליה, מתבונן אל חומותיה, בנייניה השונים, רחובותיה השונים.

עובר אנוכי מרחוב לרחוב, ממבוי למבוי, מפניה לפינה.

עובר אנוכי את הגשר בבזיליה. עובר ושב, עובר ושב.

עומד אנוכי על הגשר, מתבונן לשטף המים, מתבונן לנערים העוברים את הגשר ועומדים בפניה, למען הבט על מי הנהר.

עומד אנוכי על הגשר. השמש מאירה. הקווים נפגשים בנחל העובר תחת הגשר. העוברים ושבים ששים ושמחים. הצירים הנפגשים מלאים חדווה.

הם עבדו ועובדים לטובת עמם, הם גואלים את עמם, ומדוע לא ישמחו?

ואני עובר את הגשר ויגון קודר לוחץ את ליבי. מהרהר אנוכי במאמרו של מקס נורדוי, במספרים הנוראים של ד"ר ירמיהס, בוויכוחי הפרקציונרים.

ומחשבה מרה כלענה ממלאה את הלב: מי אנו? מה אנו? מה אנחנו עושים? אנה אנחנו באים?

הנני מתאמץ להסיח דעתי מן המחשבה האיומה הזאת, ואולם כמו להכעיס היא מוסיפה ללחוץ ולהכאיב את הלב.

אנחנו כולנו עוברים את הגשר, אבל אנה אנחנו עוברים? אנה אנחנו הולכים? מה יהיה סופנו? מה תהי אחריתנו?

ט.

"אנוכי ראיתי אותו" – במילים האלה מתחיל היינה את סיפור שבחיו של נפוליאון. אנוכי לא זכיתי לראות אנשים גדולים כאלה, ואולם מעט מן ההוד שבגבורה ראיתי בד"ר הרצל.

ובראותי את הרצל, בהתבונני לתנועותיו, הליכותיו ודיבוריו, יש אשר שכחתי לרגעים את עמל נפשי ואת הרושם הרע אשר יעשו עליי ה"הרצליסטים" השונים.

התבוננתי בו מרחוק, הקשבתי לכל הגה אשר יצא מפיו, שמתני עין אל כל שחוק קל אשר עבר על שפתי פיו, אל כל תלונה אשר עברה עליהם, ואראה בו איש נעלה הרבה על כל ההמון אשר יסובהו.

ראיתי בו איש מלא מחשבה עמוקה, שאיפה עמוקה, רגש עמוק.

והוא איש מלא אהבה ורחמים, "איש חכם שצהלתו בפניו ואבלו בליבו".

ואיש חכם וערום הוא ויודע עת לכל חפץ; יודע לעצור ברוח ההמון, להטותו אל חפצו, יודע לעקל וגם לעקלקלות, והלב טוב מאין כמוהו.

ראיתי את מעשיו, תיכנתי את דרכיו, ראיתי את עורמותיו הרבות, ואת העוול הרב שהוא עושה לפעמים לאנשים שונים ולדברנים שונים, ובכל זה אהבתיו ואכבדהו מאוד.

וככל אשר הרביתי לאהבו ולכבדו, כן הכרתי יותר ויותר כי השפעתו היתרה מזקת, כי שולל הוא את כל חופש הבחירה וכובש את הכול בגודלו הרב, כי מדכא הוא את ההתפתחות החופשית ואינו נותן לדברים לשטוף בשטפם הטבעי, כי עוצר הוא הכול ביד חזקה. וככל אשר אהבתי את הרצל כן שנאתי את ההרצליות, כלומר את ההתמכרות הגמורה והמוחלטת לרצונו היחיד של המנהל וההליכה בעיניים עיוורות אחריו.

י.

ובכל זה, אילו ראינו בד"ר הרצל איש העומד על הנקודה היותר גבוהה שבמחשבה האירופית, ועם זה הוא איש היודע את עמו ואת כל המפלגות שבו ידיעה עמוקה ואמיתית ומבין ומרגיש את השאיפות היותר נשגבות ויותר טהורות ואמיתיות של הצעירים היותר טובים שבנו – אז אולי היינו יכולים למחול לו גם את הדיספוטיות שלו.

ואולם רואים אנו בו איש חכם, אמיץ לב. צדיק, ישר וענו, חונן ורחום, טוב ומטיב, אבל אין אנו רואים בו פילוסוף מעמיק ומנתח.

וכשם שאין אנו רואים בו פילוסוף מעמיק, כך אין אנו רואים בו גם איש מדיני מעמיק. ראיתי בו איש מדיני עסקן, אבל לא מתכונן לתוך המעשים הנעשים. הוא איננו מבין גם מה טיבה של הדמוקרטיה האמיתית והוא מערבבה לפעמים ולא רחוקות בדמגוגיה.

וכשם שלא ראיתי בו איש משיג את מהותה של הדמוקרטיה האמיתית, כך לא ראיתי בו איש מבין ורוצה להבין את עלבונם של צעירי ישראל וצערם הרב.

לעקל וגם לעקלקלות: מכיר את דרכי הישר וגם את דרכי הערמומיות. על פי הפתגם המובא כמה פעמים בתלמוד, "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות", כלומר רק האדם יודע את כוונותיו הנסתרות. עקל הוא כלי המשמש לעצירת שמן זית.

הנני שונה את דבריי: ראיתי בהרצל איש נעלב ונשגב באמת, איש מלא רגשות עדינות אין קץ, איש מלא הבנה והסתכלות עמוקה לפעמים, אבל כל זה מתאחד, לפעמים לא רחוקות, עם השקפות בורג'אזיות, עם דעות קדומות שונות, עם יסודות שטחיים שונים.

אי אפשר לאדם לכלול בעצמו כל מיני השלימות, כל מיני המעלות והמידות הטובות, אי אפשר לו לאדם להיות דיפלומט מצוין ולהבין ולהרגיש עם זה גם את כל צלצלי הנימין הדקים שבליבות השואפים השונים.

יא.

הערה צדדית – כשהסתכלתי לפעמים בפניו של ד"ר הרצל, בתוגה החרישית הנסוכה עליהם, נדמה לי לפעמים כי האיש הזה הושבר בימי חייו שבר גדול, וכי הרפתקאות גדולות עדו עליו, וכי סבל איזה קטסטרופה גדולה.

נדמה לי, לפעמים לא רחוקות, כי לא פתאום היה האיש הגדול הזה למה שהוא עתה. היו ימים וגם הוא, ככל האדם, רדף אחרי העושר, הכבוד וכדומה, ואולי איזו צרות נפשיות גדולות שינוהו בהחלט, הפכוהו מן הקצה אל הקצה, עשוהו לאדם אחר לגמרי, לאדם חדש, ותחת אשר הייתה מלאכתו קבע ומלאכתו לטובת אחרים ארעית, כדרך רוב המשכילים, עתה כמדומה לי שמלאכתו איננה תופסת אפילו מקום קטן אצלו.

לפניי עמד איש שכל חייו מתהפכים לשתיל אחד יפה ונחמד מאוד, לשתיל האהבה. האיש הזה הוא איש שצמח וגדל, עבד עבודה גדולה בנפשו, הרים את רוחו, אימצו, גידלו וחיזקו.

והאיש הזה הוא איש שכל היופי שבנפשו וכל האור שבה, כל האהבה וכל הרחמים שבה, נגלים ונראים בכל תווי הפנים ובכל תנועה ותנועה, בכל נענוע של יד ובכל ניד של עפעף.

"אנוכי הייתי נוסע אל המגיד, אמר ר' ליב שרה'ס, לא ללמוד תורה מפיו, כי אם לראות איך הוא קושר אנפילאותיו ואיך היא מתירם".

כשהסתכלתי במבנה גוו, בפניו ובתנועותיו של ד"ר הרצל, הבנתי היטב פירושם של הדברים האלה.

ישנו ב"סיפורים הפילוסופיים" של ד"ר הרצל סיפור קטן ששמו "המלון של האדון אנילון". הסיפור הזה, מצד האומנות שלו, אינו שווה

צייר: אמן תיאור בפרוזה

כלום (בכלל אין הד"ר הרצל צייר כלל וכלל), ואולם שם מושגמה בפי האדון אנילון אמת גדולה ונשגבה מאוד, והיא, שרק "מאלה שעמדו על החוף יצאו כל הגדולים": שרק מאלה שסבלו מהפכות גדולות בנפשותיהם, שבשכבר הימים דימו לשים קיץ לחייהם, שכבר הסתכלו בעומק מהותם של החיים ויתייאשו מכל אושר פרטי, יצאו כל גואלי האנושיות האמיתיים.

י.ב.

והאיש הכביר הזה מוקף תמיד אנשים אשר תמה אני אם חלו והרגישו דבר מה מימיהם.

יוכל היות שיש בהם אנשים "משכילים", אנשים טובים, אבל כולם בינונים הם, ויש בהם גם פחות מבינונים וכולם רק כאמצעים בידי הרצל.

כמדומה, את מי היה הד"ר הרצל צריך לכבד יותר מאנשים ככהן-ברנשטין, מוצקין, מרטין בובר וכדומה – והם מקבלים ממנו כל מיני דחיפות ודחיות.

מה שגורם בכל זה הוא שהרצל הוא דיפלומט ביותר, פוליטיקן ביותר. מה דרכו של דיפלומט? משתמש באנשים ובמקרים לצורכו, רואה בהם רק אמצעים – כדורי משחק, כלים.

מובן הדבר שכל מה שהאנשים פשוטים יותר, הם מרוצים ביותר, נכנעים ביותר, מקשיבים ביותר.

אבל לו היה ד"ר הרצל עממי אמיתי ומבין מה היא תנועה עממית, אזי היה מקרב לא אותם האנשים שעל ידיהם ישיג לפעמים את מטרתו הדיפלומטיות, כי אם את אלה המועילים לתנועה בתור תנועה.

ידוע ידע ד"ר הרצל על פי כל הדברים שקדמו להקונגרס שמרכז הפוסטי, שבראשו עמד ד"ר כהן-ברנשטין, לא יעמוד. כמדומה, שלא היה כלל, לא מן הצורך ולא מן הנימוס, לד"ר הרצל עצמו להתערב בזה, ובכל זה לא עצר ברוחו, ובשעה שהתאספו צירי רוסיה בחדר אחד (במוצאי השבת) להתייעץ על פרטי האורגניזציה הציונית בארץ רוסיה, מצא לו ד"ר הרצל חובה לעצמו להשתמש בזכותו בתור דיליגט של ציוני רוסיה, ובעצם העת שבה היו צריכים לקרוא את החלטות הקומיסייה האורגניזציונית בא פתאום אל מקום אספת צירי ארץ רוסיה, ויחווה דעתו נגד מרכז הפוסטי ויזהיר את הצירים שלא ימסרו

דיליגט: ציר, חבר משלחת.

את מרכזו הפוסטי ביד ד"ר כהן-ברנשטיין כבראשונה.
 מצד החיצוני עשה ד"ר הרצל כראוי וכנימוס, שאל רשות וכדומה, אבל
 באמת השתמש בכוחו ובהשפעתו שלא לצורך.
 מוצקין מוחה. רעש גדול באולם.
 ד"ר הרצל מבקש כי יתנו למוצקין לדבר.
 מוצקין מתחיל לדבר עוד הפעם, ואולם המון המשמרים והקנאים אינם
 נותנים לו לדבר דבר.
 שאון ומחלוקת מאין כמוה.
 ואולם קול ענות חלושה נשמע מפניה אחת: מדוע אינכם נותנים
 למוצקין לדבר?
 משתיקים את השואל ההוא.

י.ג.

בין כל המדברים והמציעים השונים על דבר הקופה הלאומית נמצאתי
 גם אני העני. ערבותי את ליבי להביט על הקופה הלאומית מנקודת
 השקפה אחרת, שונה מן הרגילה. ערבותי את ליבי להציע כי הקופה
 הלאומית תהיה לאומית אמיתית, כלומר לכל צורכי ענייני הלאום
 הגדולים ולא רק לגאולת הארץ.

ערבתי את ליבי להזכיר את הצירים כי דרושה לנו קופה כזו, כי הננו
 הולכים ונדחפים מגל אל גל, מצרה אחת לרעותה, מרדיפה אחת
 לשנייה, מגזרה ראשונה לשנייה.

ערבתי את ליבי להזכיר את הצירים, כי באין עם אין ארץ, וכי עד
 שתהיה לנו ארץ יגוע הרוב הגדול ממנו מאין אונים.

יוכל היות כי לא צדקתי לפי שעה; יוכל היות כי הקופה הלאומית
 יכולה להתייסד לפי שעה רק לתכלית גאולת הארץ וכי לפי שעה אין
 דבר נחוץ מזה, או כי לפי שעה אי אפשר להוציא מפעל גדול כקופה
 לאומית כללית אל הפועל; אבל שריקת השפתיים הארוכה מכל צד
 בתור תשובה על הצעתי הוכיחה לי באופן שאין למעלה הימנו שאין
 האנשים האלה חפצים גם להתייעץ ולהתיישב בדבר הזה; אינם חפצים
 לחשוב על גורלו ומצבו האמיתי של העם ואין ליבם חולה כלל על שבר
 העם; הם חפצים רק במעשה להשתעשע בו, ומואסים בכל דבר שיש בו
 משום פעולה ועבודה כבירה בהווה.

את הקברים שבארץ ישראל הם מחליפים בקולוניות אחדות שאינן מעלות ואינן מורידות.

העם בכללו איננו נוגע אליהם כלל.

י.ד.

קורספונדנטים שונים שכתבו על דבר הקונגרס הציוני החמישי מציינים את המומנטים היותר יפים שבו. הם מציינים את השמחה הרבה ששמחו הצירים בשעה שקרא ד"ר הרצל את הטלגרמה שקיבל מאת השולטן או בשעה שקרא זנגויל את מאמרו וכדומה, ואולם אנוכי אינני יודע מומנט יותר יפה בכל ימי הקונגרס ההוא מאותו המומנט שבו יצאו חברי הפרקציה ועוד חברים אחדים עמהם בשעה שחפץ הפרזידיום "לקבור" את שאלת הקולטורה.

פרזידיום: נשיאות.

לא מפני שאני מחסידי ה"קולטורה" יצאתי עם חברי הפרקציה והנני רואה יופי מיוחד במומנט ההוא. האמת אגיד, כי הקולטורה באותה ההגבלה שנתנו לה, כלומר: חינוך לאומי, ובייחוד לפי השימוש המעשי שמשמשים בה, כלומר: חדרים של עברית בעברית, איננה כדאית בעיניי כלל להרעיש בשבילה עולם ומלואו. לי נראה רק מחאת הצירים היותר טובים והיותר נלהבים נגד אותה ההתייחסות המזוזה של הפרזידיום לכל שאלה רוחנית, נגד אותה היראה שהפרזידיום ירא את המפלגה הקוראת עצמה אורתודוכסית ובאמת אינה אלא מפלגת בעלי בתים סתם.

המומנט הזה היה המומנט האחד בעת הקונגרס שבו נראה האדם, כמו שהוא צריך להיות, אדם בעל צלם אלוהים, בעל דעת והכרה, הולך בקומה זקופה, לוחם בעד הדברים היותר יקרים לו, ואיננו הולך כסומא אחר מנהליו ומדריכיו.

י.ו.

עוד שעה אחת של קורת רוח הייתה לי בבזיליה, ואולם השעה היא לא בעת הקונגרס הייתה כי אם אחריו.

צעירי ציון נאספו אחרי הקונגרס טרם ייפרדו איש מעל רעהו, להתייעץ על דבר הפרוגרמה של הפרקציה. הפרוגרמה, כמובן, לא הוכנה אז באותו מעמד, ואולם נבחרו חברים אחדים שעליהם להכין את הפרוגרמה.

ואז שמעו אוזניי שיחות אחדות שליבבוני ויישאוני לרגעים אחדים לעולם מלא אור וחיים, שקט ושלווה וצהלת ילדים.

אחדים מן הצעירים היו בארץ ישראל ויספרו ליתר הנאספים את הרושם הטוב, הנפלא והנשגב שעשתה עליהם ארץ אבותינו.

ויחלו לספר, והסיפורים היו באמת יפים ונעלים מאוד. בייחוד הצטיינו סיפוריו של ה' שיינקין ושל ה' מוצקין.

וזה מוצקין האיש, אשר בכל ימי הקונגרס היה רק איש ריב ומדון ואשר בכל ימי הקונגרס שמעתי ממנו רק פלפולים בפרגראפים שונים, ויהי ניצב בכל ימי הקונגרס כבר פלוגתא דהרצל ואשר המשמרים הוציאו עליו דיבה שחפץ הוא לעקור את הכול – זה מוצקין הדיקן, הרצינוליסט, זה מוצקין האיש היה למשורר גמור כשסיפר את הרושם שעשתה עליו ארץ ישראל.

אפשר היה לחוש עם המספר את כל העדן והנועם אשר ירגיש בעל הלב בערי ארץ ישראל ואת כל הקסם היפה השפוך על כל הר וגבעה ואת כל הקדושה הרוממות שבה ואת כל השירה אשר ישמיע בה כל פרח וכל צמח.

"זמני אז", סיים מוצקין, "שראיתי את שמי-ארץ ישראל היפים, אין אני יכול להביט ולראות שמיים אחרים".

טז.

אבל ארץ ישראל, אחי, צריכה להיות בשביל עם ישראל.

וכי עם ישראל בסכנה – דבר זה לא מליצה הוא, אחיי.

והסכנה גדולה מכל צד, ולא רק מצד הרוחני, כאשר יחשבו רבים.

ועד אשר יכול להתיישב החלק הגדול מאחינו בארץ ישראל תמה אני אם יהיה אז עם ישראל.

יודע אנוכי שעדיין ייזכר שם ישראל, שזרע ישראל לא ייכרת; אבל לא עם נהיה כי אם עדר.

גם עתה "לא עם, לא עדה אנחנו, כי אם עדר", אבל עתה יש לנו איזו תקוות, איזו שאיפות, איזה חפץ להסתדר, להתאגד ולהתחבר, להתעלה ולהתרומם. להשכיל ולהיות עם.

אבל ברבות הימים, ירא אנוכי כי תאבד גם התקווה. ירא אנוכי כי

ברבות הימים יאבד גם שכלנו ויכהה רגשנו.

צאו והתבוננו בקבצנים הרבים שבגליציה, בפראים הרבים שברומניה.

וטעות היא בידכם אם חושבים אתם שההשכלה תקעה לה קן נאמן בלב המוננו. ההמון שלנו רחוק מהשכלה כמו שהיה מכבר.

הרבה כישרונות טובים בליטא מאבדים חייהם, כישרונותיהם, וכל כוחות נפשותיהם בהלכה יבשה.

אלפי צעירים נודדים לערים לבקש דעת, אבל אין מי שיחזיק בידם, והם אובדים ונמקים מחוסר אחדות והשתתפות.

הכוחות היותר טובים ויותר רעננים, ניצוצי הקדושה, הכישרונות היותר נעלים, חושבי המחשבות היותר טובים שבנו, האידיאליסטים היותר גדולים שבנו, מנוצחים תמיד במלחמת החיים האפלה, סובלים צרות ורדיפות, עוני ומחסור לבלי קץ, נרמסים ונדרכים ברגלי כל זר וכל חומס.

לאכול פעם אחת בשני ימים, ללבוש קרעים, ללון בדירה סרוחה, או גם לתעות בחוץ בלי מחסה, לבלות ימים ושנים בבתי כלאים – לזה כמו כבר הורגלו הרבה מצעירינו, אלה שצריכים להיות בעלי נפש בריאה בגוף בריא.

החוקים המעיקים עשו ועושים את שלהם, התחרות הגדולה עושה את שלה. הקיפאון הגדול שבחיי עמנו עושה את שלו, הפירוד וההתנגדות עושים את שלהם.

וַיֵּדַל יִשְׂרָאֵל – וידל ממש. דל הוא מיום ליום, רעבים ללחם בכל עבר ופינה, אומללים ונידחים על כל מדרך כף רגל.

ואין חומל ואין מרחם ואין דורש ואין מבקש. הקשר שבין העשירים, הבינונים והעניים כבר הופר. ובצר לו הוא נושא עיניו אל צדיקו ו"מאורותיו" המנצלים אותו, אל רופאיו אליל רבים ושונים.

ובצר לו הוא מתכנס עוד הפעם אל בית מדרשו, מתכווץ עוד הפעם בקליפתו, מביט בעיני חשד ובוז על כל הסובבים אותו.

והוא נודד ללחם מעם לעם, מארץ לארץ, ואין ארץ קולטתו, וגם ארץ אבותיו סגורה בעדו.

ומפי אוהביו הוא שומע רק דברי תנחומין, גוזמאות והפלגות.

ואוהביו מראים לו רק את "הציפור בשמיים"...

ואני תפילה: אנה אחיי, אל תשכחו את עם ישראל מפני ארץ ישראל.

יז.

עזבתי את אספת הצעירים. שעה מאוחרת בלילה. לבדד אני תועה
ברחובות בזיליה. הכול ככה זר ומוזר.

ועוד הפעם הנני עובר את הגשר. מסביב דומיית-מות. ממעל לי שמי
אופל, מתחתיי חשכת-מים. הנני מביט ברום, מביט בעומק. אימה
חשכה נופלת עליי.

אפל דרכי – ואפלים דרכי עמי. תועים, זרים ונידחים אנו.

מי יגרש את השממה? מי יאיר את האופל?

אטומים מפוזרים אנחנו בתוהו, כל אחד תועה לבדו, כל אחד אומלל
לעצמו, כל אחד לא ידע, לא יבין ולא יכיר את רעהו.

ואולם שם שם במרומים, הרחק הרחק מאיתי, כמו נשקפים ונוצצים
כוכבי אור אחדים, כמו קורעים הם לאט לאט את שמי האופל.

קווי התקווה מתגנבים אל ליבי.